

5. SHKANDRIJ, M. (2007), "The Postcolonial Moment in Ukrainian Writing", in Korek J. (ed.), *From Sovietology to Postcoloniality. Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective*, Södertörns högskola, Stockholm, pp. 83 – 92. [in English].

6. *Ukraine in the 1990s, Proceedings of the First Conference of the Ukrainian Studies Association of*

*Australia, Monash University, Slavic Section, Melbourne, Australia*, 24 – 26 January 1992, pp. 3 – 145. [in English].

7. VELYCHENKO, ST. (2004), "Post-Colonialism and Ukrainian History" In: *Ab Imperio*, vol. 1, January, pp. 391 – 404. [in English].

УДК 101:316 (477)

Тетяна Гардашук

## Колоніалізм, постколоніалізм та екологічні кризи (досвід України)

**Анотація.** В статті розглядається зв'язок між колоніалізмом, станом довкілля і природних ресурсів та екологічними кризами, що описується поняттям «екологічний колоніалізм». Дослідження з екологічного колоніалізму фокусуються на комплексному аналізі широкого діапазону колоніальних практик, охоплюючи, зокрема, такі питання: розподіл і перерозподіл природних ресурсів, обмеження доступу корінного населення та місцевих громад до природних ресурсів, зміни пропорцій видобутку та використання певних ресурсів; зміни в структурі природокористування та економіки загалом, включно з руйнуванням традиційних форм та місцевих практик природокористування; додатковий тиск зовнішніх ринків; винищення місцевих видів і занесенням інвазійних видів; поширення захворювань; зміна способу життя місцевого населення та структури споживання.

На прикладі природокористування в Україні в складі Російської та радянської імперій аналізуються два аспекти екологічного колоніалізму: 1) колонія як джерело природних ресурсів і сировини для створення доданої вартості для метрополії; 2) колонія як реципієнт екологічних ризиків, що виявляється в перенесенні шкідливих виробництв з підвищеними екологічними ризиками на віддалені території; використанні дешевої робочої сили та нижчих стандартів охорони праці й здоров'я населення; очікуванні меншого спротиву екологічно небезпечним виробництвам з боку колоніального чи постколоніального населення. Показано зв'язок між змінами структури населення, природокористуванням та деградацією довкілля. Боротьба за якість довкілля та якість життя є невід'ємною складовою антиколоніального руху, важливою рушійною силою якого є громадянське суспільство.

**Ключові слова:** колоніалізм, довкілля, природокористування, екологічний колоніалізм, екологічні ризики, громадянське суспільство.

Tetiana Gardashuk

## Colonialism, Postcolonialism and Environmental Crisis (Ukrainian Experience)

**Abstract.** The link between colonialism, the state of the environment and natural resources and environmental crises are considered in the article. This link is described by the term "environmental colonialism". Research on environmental colonialism are focused on the complex analysis of a wide range of colonial practices. They are as follows: distribution and redistribution of natural resources; restriction of access of indigenous (native) people and local communities to natural resources; changes in proportions of extraction and use of certain resources; changes in the structure of population and local economy, including traditional practices of nature use; additional pressure on external markets; spread of disease and alien species; changes in the life style of the local population and consumption patterns.

Studies of the links between colonialism and anticolonial movement and the environment is important for understanding of the nature of modern environmental crisis and related socio-economic problems, for outlining of the ways and instruments for overcoming environmental crisis, ecosystem restoration and nature use optimization. Research on environmental colonialism is also related to analysis of the genesis and tendencies of local and national environmental movements, strategies and scenarios of development of particular countries, regions as well as the global community as whole.

The two aspects of the environmental colonialism are analyzed with regards of the experience of Ukraine: colonies as a source of natural resources and raw materials to create added value for the metropolis; colonies and peripheral territories as a source of cheaper workforce and as recipients of environmental pollutions and risks. Expectation of less resistance from the local population is one of the reasons for placement of dangerous industries at colonies. Such colonial policy results in environmental pollution and environmental disasters and human tragedies (Bhopal gas tragedy in 1984 in India; Chernobyl disaster in 1986 in Ukraine).

Colonizers also reduce nature and natural resources of colonies to market value and ignore their important social, spiritual, religious and aesthetic roles, which are crucially important for indigenous (native) people and local communities. The downside of this phenomenon is the loss of cultural continuity and traditions of nature use.

There is a strong tie between changes in population structure, systems of natural resources use and environmental degradation. The struggle for the safe environment and quality of life is an integral part of the anti-colonial movement. The civic society is a key driving force of this movement.

**Keywords:** colonialism, environment, nature use, environmental colonialism, environmental risks, civil society.

**Постановка проблеми.** Зв'язок між колоніальним становищем країни (етносу, нації), станом навколишнього середовища та природними ресурсами є предметом багатьох досліджень у царині соціальних і політичних наук. Для опису цього зв'язку використовують термін «**екологічний колоніалізм**» (environmental colonialism), а самі дослідження фокусуються на аналізі широкого діапазону колоніальних практик, які впливають на довкілля корінних народів і місцевих громад, а також на

екологічних, політичних, етичних та соціально-економічних наслідках цих практик. Зокрема, до цього переліку входять такі питання:

- розподіл і перерозподіл природних ресурсів, обмеження доступу корінного населення та місцевих громад до природних ресурсів, а також зміни пропорцій видобутку та використання тих чи тих ресурсів та користування;

- зміна структури природокористування та економіки загалом, включно з руйнуванням традиційних форм та місцевих практик природокористування;
- додатковий тиск зовнішніх ринків на природокористування;
- винищення місцевих видів і занесенням інвазійних видів;
- поширення захворювань;
- зміна способу життя місцевого населення та структури споживання.

Значна увага також приділяється методології подолання негативних наслідків екологічного колоніалізму.

Одним із найтяжчих і безпосередніх наслідків екологічного колоніалізму є виснаження та деградація природних екосистем, погіршення якості життя населення, зниження економічної адаптивності господарювання, екологічна несправедливість тощо.

Усвідомлення населенням свого пригніченого стану спонукає його до боротьби проти колонізаторів, внаслідок чого також може створюватися додатковий тиск на довкілля, наприклад, від час воєнних дій. В комплексі колоніальна спадщина та збитки довкіллю в ході визволення з-під колоніального гніту значно ускладнюють відновлення довкілля, зменшення екологічних ризиків і підвищення якості життя населення [5].

Дослідження зв'язків між політикою колоніалізму, антиколоніальним рухом і довкіллям дозволяє, насамперед, глибше зрозуміти природу сучасних екологічних і пов'язаних з ними соціально-економічних проблем, а також окреслити шляхи подолання екологічних криз, відтворення довкілля та оптимізації природо- і ресурсокористування. Оскільки боротьба за незалежність безпосередньо пов'язана з правом на «материнську землю» та на користування її ресурсами, то дослідження з екологічного колоніалізму безпосередньо пов'язані з аналізом генези і спрямованості локальних і національних екологістських та природоохоронних рухів, стратегій і сценаріїв соціально-економічного розвитку окремих країн, регіонів та глобального співтовариства в цілому.

Мета цієї розвідки – з'ясувати зв'язок між екологічними кризами в Україні, її минулим колоніальним становищем і постколоніальним досвідом розв'язання екологічних проблем як складової розбудови незалежної держави та формування національної екологічної політики.

**Викладення основного матеріалу.** У найбільш загальній формі колоніалізм визначають підкорення одних народів і держав іншими, більш могутніми, з подальшим поширенням на них свого суверенітету. В новій історії з колоніалізмом пов'язують період експансії незначеної кількості європейських країн на території інших континентів, коли більшість колоніальних завоювань здійснювалося з метою отримання доступу до нових ресурсів, а території колоній зазвичай розглядалися як джерело сировини, що вивозилася на території метрополій та використовувалася там створенням

доданої вартості. Яскравою ілюстрацією до цього є Епоха Великих географічних відкриттів.

**Колонія як джерело ресурсів.** Упродовж сотень років європейці вивозили зі своїх колоній спеції, цукор, тютюн, бавовну, каву, чай, хутро, шкіру, деревину, золото, діаманти, каучук тощо для виробництва споживчих товарів, які потім завозилися в колонії для збуту місцевому населенню. Деякі дослідники, вважають, що найбільш очевидно зв'язок між торгівлею, довкіллям і колоніалізмом виявляється в редуції природи до товару, який користується підвищеним попитом на ринку, у той час як для корінних народів і місцевих громад автентична природа мала значно ширше значення [6].

Для корінного населення природокористування насамперед було спрямоване на задоволення власних базових потреб і для обміну на ті ресурси, яких їм бракувало. Природні ресурси в доколоніальний період зазвичай не були частиною широкої системи товарно-грошовий відносин.

Якщо внаслідок колонізації створюється додатковий попит на певні природні ресурси, тобто колонізовані території, їхні цілісні природно-господарські територіальні системи потрапляють під тиск зовнішніх ринків, то це має наслідком зміну традиційних чи місцевих практик використання тих чи тих ресурсів, що призводить до порушення, по-перше, екологічної рівноваги, по-друге, економічної сталості та господарської адаптивності. Для ілюстрації можна навести надання тубільним народам Сибіру і Північної Америки вогнепальної зброї для полювання, яка поступово витіснила полювання за допомогою наставлення пасток. При цьому значно збільшився відлов звірини заради хутра, м'яса чи іншої сировини, оскільки він мав задовольняти не лише потреби місцевого населення, а, насамперед, попит метрополії та зовнішнього ринку. Інший приклад – збільшення оброблюваних сільськогосподарських площ і запровадження монокультур для вирощування цукрової тростини чи каучуконосних рослин в країнах Південної та Центральної Америки. В якості прикладу з новітньої і вже постколоніальної історії можна навести стрімке зростання виробництва пальмової олії в Індонезії як сировини для альтернативного палива (біодизеля) в західних країнах. При цьому задля збільшення площ плантації олійних пальм вирубувалися тропічні ліси, які є надзвичайно цінними й багатими на біорізноманіття природними екосистемами, що відіграють надзвичайно важливу роль в підтримці сталості клімату та в забезпеченні місцевого населення багатьма природними ресурсами.

На відміну від колонізаторів, які дивляться на природу й природні ресурси колонії як на товар чи джерело створення доданої вартості для метрополії, для корінного населення природа має не тільки і не стільки товарно-інструментальне значення, слугуючи джерелом їжі, сировини для виготовлення житла, одягу, знарядь праці тощо, а й наповнюється сакральним, релігійним, символічним, естетичним, освітнім значенням.

Експлуатація природи й природних об'єктів, які мають сакральне, символічне, релігійне значення для корінного чи місцевого населення, справляє не менш, а той більш руйнівний вплив на підрич національної чи місцевої ідентичності, втрату культурної тяглості та спадкоємності тощо. Стисло ця теза вміщена у відомій приказці «Без верби і калини нема України». Величезним сакральним значенням для українців сповнений Дніпро, уздовж берегів якого розгорталася українська історія, Десна (не дарма ж вона «зачарована»), так само як Ніл – для єгиптян, Янцзи й Хуанхе – для китайців, Ганг – для народів Індії. Сакральним і культурно-історичним змістом для українців наповнений і степ, значення якого не може бути зведене лише до території аграрного виробництва.

Причиною екокризових ситуацій на колонізованих територіях, які можуть переростати в глибокі та затяжні екологічні кризи, може бути зміна структури населення (етносу), що тісно пов'язано зі зміною структури природокористування. У таких випадках динаміка природокористування постає не як поступова адаптація етносу та довкілля, а як раптова, стрибкоподібна і, як правило, негативна зміна, що має згубні наслідки як для етносу, так і природних екосистем.

**Колонія як реципієнт екологічних ризиків.** У більш пізній період з розвитком індустріалізації колонії, постколоніальні та периферійні землі починають використовувалися метрополіями не лише як джерело сировини і ресурсів, а й як території для розміщення виробництва. Ця тенденція зумовлена такими чинниками:

- перенесення шкідливих виробництв з підвищеними екологічними ризиками на віддалені території і забезпечення населення метрополії;
- використання дешевшої робочої сили та нижчих стандартів охорони праці й здоров'я як працівників таких підприємств так і населення загалом;
- очікування меншого спротиву екологічно небезпечним виробництвам з боку колоніального чи постколоніального населення.

Наслідками такої політики стають забруднення та деградація довкілля тяжкі техногенні катастрофи з великими людськими жертвами й шкодою довкіллю. Як приклад, можна навести техногенну катастрофу 1984 року в місті Бхопал в Індії (Бхопальська трагедія), коли внаслідок потрапляння в повітря отруйного газу, спричиненого вибухом цистерни на заводі з виробництва мінеральних добрив американської корпорації Union Carbide, від хімічного отруєння загинуло біля 20 тисяч людей, а загальна чисельність постраждалих ще більша. Чорнобильська катастрофа 1986 року також наочно демонструє причинно-наслідкові зв'язки між колоніальною політикою та екологічними кризами.

З часу розпаду світової колоніальної системи науковцями здійснено чимало досліджень, які з різних позицій висвітлюють тему взаємозв'язку довкілля та природних ресурсів, колоніальних і постколоніальних практик та стратегій розвитку постколоніальних країн.

Здебільшого ці дослідження сфокусовані на постколоніальному досвіді країн Африки, Південно-Східної Азії та Карибського регіону. Менше з тим, важливо прослідкувати основні ознаки колоніальних і постколоніальних практик в українських реаліях з огляду на її перебування в складі Російської та радянської імперій і досвід здобуття державної незалежності та суверенітету над своїми природними ресурсами, спираючись на критичний аналіз методологічних підходів і висновків цих досліджень.

**Досвід України.** З відновленням державної незалежності 24 серпня 1991 року Україна чи не вперше за свою історію отримала можливість формувати й здійснювати власну екологічну політику [2], успіх якої залежить від:

- урахування сучасного світового позитивного досвіду природозбереження та природокористування, а також постколоніального досвіду інших країн ;
- урахування помилок природокористування попередніх часів і визначення стратегій усунення негативних наслідків, а також визначення шляхів та інструментів запобігання новим помилкам;
- визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку, включаючи стратегії охорони природи й природокористування, пріоритетів запровадження новітніх технологій і визначення меж їхньої сумісності з традиціями природокористування та іншими культурними практиками;
- визначення шляхів участі в глобальних процесах розподілу ресурсів, праці та капіталу;
- визначенні шляхів участі України у глобальній і європейській екологічній політиці та в інших регіональних екологічних політиках, таких як, наприклад, збереження Чорного моря, Карпат, Дунаю, Тиси;
- дотримання міжнародних зобов'язань відповідно до ратифікованих природоохоронних конвенцій і угод тощо;
- формування громадянського суспільства як умови громадської участі у формуванні засад екологічної політики та вирішенні екологічних проблем, зокрема дотримання Організації про доступ до інформації, участь громадянської в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (1998р.).

У контексті історії України ХХ ст. найбільш радикальні зміни природокористування та їх екологічні наслідки пов'язані зі статусом України в складі Російської імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Це був період зародження й розвитку капіталізму в Росії, коли Україна розглядалася переважно як сировинний додаток Російської імперії, коли на території України відбувалося бурхливе освоєння земельних ресурсів, розорювалися степи, відкривалися нові родовища корисних копалин, закладалися потужні промислові об'єкти. Зокрема, столипінська аграрна реформа мала наслідком розорювання до того часу незайманих степів, що становило значну загрозу унікальній дикій природі.

На зламі століть, за оцінкою О.Субтельного, в Україні були споруджені найбільші й найсучасніші в

Європі фабрики, копальні, металургійні заводи, оточені селами. У 1913 р. на Україну припадало 70% усього видобутку сировини імперії і лише 15% її потужностей у виробництві готових товарів. Отже, робить висновок О.Субтельний, потужний вибух промислового розвитку приховував однобічний невірноважений характер розвитку [4, 238].

Ці процеси супроводжувалися етнічними та демографічними змінами, пов'язаними зі значним притоком робочої сили з Росії, тобто міграційними процесами, а, отже, й змінами в структурі корінного населення. За даними М.Яворського, абсолютна більшість «зайшлого» населення як по містах (540.4 тис. душ), так і по селах (520.4 тис. душ) України майже однакова, не зважаючи на те, що сільська людність переважала міську майже у 7 разів [2]. Відповідно, ці процеси не могли не позначитися на ставленні до природи і на структурі природокористування.

За СРСР, що став продовженням Російської імперії, посилювалися процеси руйнації Української природи під натиском індустріального та аграрного розвитку. Упродовж 1920 – 1930-х років розуміння значення й комплексної цінності природи для людини і суспільства вступали в жорстоку суперечність з ідеологією соціалістичного господарювання та планами перших п'ятирічок.

В період колективізації Й.Сталін і Я.Яковлев закликали радянське сільське господарство збільшити врожайність зернових на 35%. Вчені доводили, що підвищення врожаїв можна досягти за рахунок впровадження екологічно обґрунтованих методів господарювання, і такі пропозиції виступали як альтернатива тотальній колективізації, а заходи з охорони природи могли б стати доволі ефективним чинником оптимізації сільськогосподарської діяльності й такими, що не мали б наслідком соціальні трагедії [1].

Розпочата в Україні 1929 року тотальна колективізація підірвала сільськогосподарське виробництво і призвела до різкого падіння його продуктивності. Соціальним і демографічним наслідком колективізації став голодомор 1932 – 1933 рр. Проте слід зауважити й екологічні наслідки колективізації, які полягали в порушенні природної рівноваги через запровадження монокультур. Голодомор мав наслідком зміни у структурі населення, що також позначилося на природокористуванні в Україні.

Крім того наприкінці 1930-х років розпочалося повсюдне згорання природоохоронної діяльності на теренах УРСР. Були ліквідовані численні природоохоронні організації, а їхні активісти зазнали репресій. Поряд зі згоранням природоохоронної діяльності до числа пережитків зараховували народні традиції і звичаї ощадливого ставлення до природи. Натомість з'явилися заклики до підкорення природи, яка розглядалася як перешкода на шляху соціалістичного будівництва.

20 жовтня 1948 р. з ініціативи Й.Сталіна РМ СРСР і ЦК ВКП(б) видали постанову «Про стан полезахисних лісонасаджень, впровадження тріпільних сівозмін, будівництва ставів і водойм для

забезпечення високих і сталих урожаїв у степових і лісостепових районах Європейської частини СРСР». Цей документ, відомий як сталінський план перетворення (перебудови) природи, мав на меті остаточну перемогу людини, а точніше – нової комуністичної ідеології, – над природою, пристосувати природу «до потреб комуністичного суспільства». На практиці він являв собою цілковите ігнорування законів природи, усталених традицій господарювання, небувалий розмах гігантоманії. Внаслідок реалізації цього плану природне середовище України зазнало непоправної руйнації, про що свідчить той факт, що упродовж 1950 – 1960-х рр. за площею заповідних територій Україна посідала чи не останнє місце серед інших республік СРСР.

Природоохоронні зусилля новоствореного 1968 року Держкомітету України по охороні природи і природних ресурсів та раціональному природокористуванню вступали в суперечність з реальною практикою господарювання і умовах командно-адміністративної системи СРСР. Прикладом можуть слугувати створення на Дніпрі рукотворних морів, внаслідок чого Україна втратила цінні землі, які також були ареною важливих історико-культурних подій.

Набули розмаху плани іригації, осушення боліт (меліорації) та «поліпшеного» використання земельних ресурсів (хімізації). В цей час в Україні було споруджено найбільшу в Європі Каховську зрошувальну систему, Північно-Рогачинську, Південно-Кримську та кілька інших зрошувальних систем. До кінця 1975 р. в Україні планувалося ввести у дію 600 тис. га осушених земель, а природоохоронні заходи стояли на останньому плані. Внаслідок невпинного розширення площ орних земель й екстенсивного використання земельних ресурсів зникло біля 3000 малих річок України, прогресувала ерозія земель.

Найбільшим екологічним лихом і результатом колоніального становища України стала аварія на ЧАЕС 26 квітня 1986 р., наслідки якої виходять далеко за межі проблем довкілля, переростаючи у вагомі соціально-економічні, медико-біологічні, психологічні, морально-етичні проблеми, долати які буде ще не одне покоління українців. Наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. стало очевидно, що екологічні кризи в Україні – це безпосередній наслідок безладного господарювання і колоніальної експлуатації природних ресурсів, нехтування потребами людей за умов відсутності демократичних механізмів ухвалення рішень, ігнорування історичного зв'язку етносу та природи.

Таким чином, стислий аналіз історії природокористування в Україні у складі російської та радянської імперій свідчить про безпосередній зв'язок екологічних криз і колоніального становища України, а саме:

- природа та природні ресурси України використовувалися як джерело ресурсів для обох імперій;

- Україна виконувала функцію реципієнта екологічних ризиків, оскільки на її території була сконцентрована значна кількість шкідливих виробництв, у тому числі ядерних реакторів;
- тяжким наслідком колоніального становища України стала зміна структури населення та руйнація традиційних форм природокористування в різних регіонах України, що призвело до порушення історичної тяглості й культурної спадкоємності.

**Екологічний спротив.** Для України становлення екологістського руху сучасного типу як складової європейського та глобального екологістських рухів припадає на кінець 1980-х – початок 1990-х років. Вибух реактора на Чорнобильській АЕС, що стався в ніч з 25 на 26 квітня 1986 року, являв собою не лише найбільшу техногенну катастрофу в історії людської цивілізації, а й підірвав підмурки усього радянського суспільства, до того розхитані перебудовчим бродінням суспільної свідомості. Значне погіршення стану довкілля, спричинене аварією на ЧАЕС, тривале приховування достовірної інформації та викривлення фактів компартійною командно-адміністративною системою колишнього СРСР спричинили стрімке зростання громадської стурбованості станом навколишнього природного середовища в Україні. Аварія на ЧАЕС змусила замислитися не лише про наслідки, а й про причини цього страшного лиха, про інші потенційні Чорнобилі чи подібні до них за своєю небезпекою для природи й життя людини об'єкти. Саме після Чорнобиля для багатьох людей став очевидним катастрофічний стан багатьох індустріальних регіонів в Україні, де була сконцентрована чи не чверть промислового потенціалу колишнього СРСР. Саме «зірка Полин» змусила людей замислитися про ціну побудови «світлого комуністичного майбутнього», про ціну життя, а відтак – і про право відстоювати власне життя й життя дітей та онуків. Суспільна свідомість повстала проти узурпації радянською компартійною системою права «говорити від імені суспільства» і вимагати жертв в ім'я якихось «вищих цілей», не рахуючись із життєвими інтересами людей.

Збереження та ощадливе використання національних природних ресурсів, підвищення екологічної безпеки, якості життя та здоров'я населення виявилися чи не найвагомими аргументами у справі здобуття Україною державного суверенітету і незалежності 1991 року. Природоохоронні гасла, вимоги екологічної безпеки та підвищення якості життя широко використовувалися в політичному лексиконі кінця 1980-х і особливо початку 1990-х років. Саме цей період покликав до життя, по-перше, становлення екологістського руху в Україні; по-друге, в суспільстві відбувався двоєдиний процес, який може бути охарактеризований як «політизація екології» та «екологізація політики» [3]. Принагідно зазначимо, що згадувала виступала Бхопальська трагедія також стала потужним каталізатором боротьби індійського населення за свої екологічні права та за екологічну справедливість.

Становлення й розвиток екологістського руху став невід'ємною складовою побудови громадянського суспільства в незалежній Україні. Він являє собою принципово нове явище пострадянського періоду. На відміну від Заходу, де природоохоронний рух розвивався безперервно з кінця XIX ст. з певними послабленнями на час Першої та Другої світових воєн і який виріс у потужний сучасний природоохоронний та екологістський рух, в Україні природоохоронна діяльність, що набула розвою на початку XX ст., була знищена тоталітарною системою в 1930-ті роки. Формальне відтворення під державним контролем громадської природоохоронної діяльності відбулося у 1948 р. створенням Всеукраїнського товариства охорони природи (як складової Всесоюзного товариства охорони природи). Менш заформалізованою і більш самодіяльною формою діяльності виступали студентські дружини з охорони природи. Особливість екологістського руху післячорнобильського періоду полягає в тому, що порядок денний їх діяльності охоплює не лише питання охорони природи, збереження флори й фауни, а значно ширший спектр суспільно значущих проблем – громадська екологічна експертиза, забруднення води й повітря, землекористування, функціонування екологічно небезпечних об'єктів тощо.

**Висновки.** Таким чином, аналіз особливостей природокористування в Україні у складі Російської імперії та СРСР свідчить про її колоніальний стан, що відповідає таким ознакам як використання колоній в якості джерела ресурсів та робочої сили; реципієнта екологічних ризиків і забруднень; зміна структури населення та типів природокористування.

Екологічний спротив, який став вагомою рушійною силою у відновленні державної незалежності України, також свідчить про зв'язок між експлуатацією природи й експлуатацією корінного населення (етносу, нації) і про єдність боротьба за звільнення з-під колоніального гніту та за право на якісне життя в безпечному довіллі.

Водночас, слабкість державних інститутів, громад і структур громадянського суспільства, нерозвиненість та нестабільність економічної системи має наслідком те, що Україна досі є вразливою перед тиском зовнішніх ринків, що негативно позначається на природі й природних ресурсах, всій соціально-економічній системі та екологічній безпеці держави.

#### Література:

1. Вайнер (Уинер) Д. Екологія в Советской России: Архипелаг свободы. Заповедники и охрана природы / Пер. с англ. Ф. Р. Штильмарка. – М.: Прогресс, 1991. – 400 с.
2. Гардашук Т.В. Охорона природи в Україні як складова частина культури // Історія української культури в 5-ти томах. – Т.5: Українська культура XX – початку XXI століть. – Книга 4. – К.: Наукова думка, 2013. – С.713 – 730.

3. Гардашук Т. Екологістський рух як складова громадянського суспільства. – Громадянська освіта: від теорії до практики / Наук.ред. Я.Пилинський. – К.: Стилос, 2017. – С.123 – 145.
4. Субтельний О. Україна. Історія. – Київ: Либідь, 1991. – 512 с.
5. Stoll Mary Lyn. Environmental Colonialism. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sk.sagepub.com/reference/ethics/n286.xml>
6. Murphy Joseph «Environment and Imperialism: Why Colonialism Still Matters». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.see.leeds.ac.uk/fileadmin/Documents/research/sri/workingpapers/SRIPs-20\\_01.pdf](https://www.see.leeds.ac.uk/fileadmin/Documents/research/sri/workingpapers/SRIPs-20_01.pdf)
2. Hardashuk T.V. Okhorona pryrody v Ukrainy yak skladova chastyna kul'tury // Istoriya ukrayins'koy kul'tury v 5-ty tomakh. – T.5: Ukayins'ka kul'tura KhKh – pochatku KhKhl stolit'. – Knyha 4. – K.: Naukova dumka, 2013. – S.713 – 730.
3. Hardashuk T. Ekolohist-s'kyu rukh yak skladova hromadyans'koho suspil'stva. – Hromadyans'ka osvita: vid teoriyi do praktyky / nauk.red. Ya.Pylins'kyy. – K.: Stylos, 2017. – S.123 – 145.
4. Subtel'nyy O. Ukrayina. Istoriya. – Kyiv: Lybid', 1991. – 512 s.
5. Stoll Mary Lyn. Environmental Colonialism. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://sk.sagepub.com/reference/ethics/n286.xml>
6. Murphy Joseph «Environment and Imperialism: Why Colonialism Still Matters». – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: [https://www.see.leeds.ac.uk/fileadmin/Documents/research/sri/workingpapers/SRIPs-20\\_01.pdf](https://www.see.leeds.ac.uk/fileadmin/Documents/research/sri/workingpapers/SRIPs-20_01.pdf)

#### References:

1. Vayner (Uyner) D. Ekolohyya v Sovet-skoy Rosyyu: Arkhpyelah svobody. Zapovednyku y okhrana pryrody / Per. s anhl. F. R. Shtyl'marka. – M.: Prohress, 1991. – 400 s.

УДК 165.21(045)

Ірина Грабовська

## Волонтерський рух у контексті становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні

**Анотація.** Авторка статті аналізує становлення розвинутого громадянського суспільства в сучасній Україні через розвиток масового волонтерського руху. Масовий волонтерський рух в країні насамперед спрямований на допомогу українській армії, яка бореться з агресією з боку путінської Росії на Сході України. Автор прослідковує витоки громадянської активності та наростання добровільної взаємодопомоги у суспільстві від подій, що передували українській Революції Гідності. Робота розглядає волонтерство широких народних мас українства під час Єврореволюції 2013 – 2014 рр. Протягом усіх років української незалежності інтелектуали як в Україні, так і в діаспорі вели активні пошуки консолідуючих для суспільства, соціуму та держави факторів. На початку української незалежності аналітики та науковці особливі надії покладали на віднайдення та функціонування національної ідеї. Вона мала доволі себе сконсолідувати націю і повести вперед. І такий підхід мав своє теоретичне підґрунтя. Проте, постколоніальна реальність в Україні розставила інші акценти. Пріоритетним фактором консолідації нації на шляху перетворення її в політичну націю стало громадянське суспільство. Дослідниця розвиває ідею про те, що на сучасному етапі історичного розвитку українського суспільства головним консолідуючим націю чинником виступає саме волонтерський рух. Він є найяскравішим прикладом функціонування громадянського суспільства в Україні. Авторка аналізує також теоретичні засади розгляду консолідуючих факторів, які висувались як базові українською соціоантропоцентричною протягом попередніх років незалежності. Зокрема, мова йде про національну ідею. Авторка наголошує, що перебіг подій в перехідному постколоніальному соціумі має свою специфіку. Ця специфіка визначає пріоритетні напрями трансформацій. Дослідниця робить висновки щодо непересічної значимості волонтерства та волонтерського руху для збереження української незалежності, формування повноцінної політичної нації на теренах сучасної України та вписування країни у спільний європейський простір. Авторка вказує на необхідність врахування гендерних характеристик волонтерства в Україні. Гендерний чинник варто враховувати, зокрема, для подолання соціальної несправедливості та проведення політики недискримінації в Україні.

**Ключові слова:** волонтер, волонтерство, громадянське суспільство, політична нація, консолідуючий фактор, українці.

Iryna Grabovska

## Volunteer Movement in the Context of Formation and Development of Civil Society in Ukraine

**Abstract.** The author of the article analyzes the formation of a developed civil society in Ukraine through the development of modern mass volunteer movement. The mass volunteer movement in the country especially assists the Ukrainian army, which is fighting with aggression from Putin's Russia in Eastern Ukraine. The author traces the origins and growth of civil activity of voluntary mutual aid society of events leading Ukrainian Revolution of Dignity. The work exams mass movement of volunteers during the Maidan (Pro European Revolution) of 2013-2014<sup>th</sup>. During the years of Ukrainian independence intellectuals both in Ukraine and in the Diaspora were active quest for consolidating society, society and government factors. At the beginning of Ukrainian independence, analysts and scientists great hopes pinned on finding and functioning of the national idea. It had to consolidate around him and lead the nation forward. This approach had its theoretical basis. However, post-colonial reality in Ukraine has placed more emphasis. The priority factor in national consolidating towards its transformation into a political nation was civil society. The researcher develops the idea that at the present stage of historical development of Ukrainian society the main factor consolidating the nation it serves volunteering. It is the clearest example of the functioning of civil society in Ukraine. The author also analyzes the theoretical basis of consolidating consideration factors put forward as basic of Ukrainian social-humanitarian studies in past years of independence. In particular, it is a national idea. The author emphasizes that the events in the transitional post-colonial society has its own specifics. This specificity determines the priorities for transformation. The researcher concludes on extraordinary importance